

Ю.В. Шинкаръов

**ПОКАРАННЯ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАХІД
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ХАРАКТЕРУ ЗА РУСЬКОЮ ПРАВДОЮ**

Анотація. Стаття присвячується історико-правовому аналізу норм Руської Правди на предмет виявлення засад правової регламентації покарання як заходу кримінально-правового характеру. Простежуються закономірності правового регулювання інституту покарання, робляться висновки щодо історичного генезису його змісту та видів, співвідношення з іншими заходами кримінально-правового характеру.

Ключові слова: покарання, історико-правовий аналіз, заходи кримінально-правового характеру, вид покарання.

Аннотация. Статья посвящается историко-правовому анализу норм Русской Правды на предмет выявления основных начал правовой регламентации наказания как меры уголовно-правового характера. Прослеживаются закономерности правового регулирования института наказания, делаются выводы об историческом генезисе его содержания и видов, соотношения с иными мерами уголовно-правового характера.

Ключевые слова: наказание, историко-правовой анализ, меры уголовно-правового характера, вид наказания

Abstract. The article is devoted to historical and legal analysis in applying the Russian Truth

to identify the principles of legal regulation of punishment as a measure of criminal law nature. The patterns of legal regulation of the institution of punishment are traced, there are conclusions about the historical genesis and its content types, correlation with other measures of criminal law nature in article.

Key words: punishment, historical and legal analysis, the measures under criminal law, type of punishment.

Каральна діяльність є рефлексом, самозахистом колективного організму в його боротьбі за існування. В суспільстві, як і в іншому світі, панує боротьба, під впливом якої і здійснюється еволюція форм у всесвіті; закон боротьби за існування – загальний космічний закон; вища ж форма цієї боротьби – боротьба за право. В ім'я цього закону суспільство має право і обов'язок захищати себе: без цього неможливий подальший прогрес.¹

Пропонована стаття присвячується аналізу нормативної регламентації інституту покарання у нормах Руської Правди. Увага буде присвячуватися не тільки аналізу правової регламентації покарання у цій історичній пам'ятці, а й у спробі визначити витоки заходів кримінально-правового характеру, одним із яких, безумовно, і є покарання.

Актуальність полягає у необхідності використання історико-правового методу проведення наукового дослідження для повного визначення та аналізу інституту покарання як заходу кримінально-правового характеру, що, в свою чергу, здатне значно підвищити його наукову цінність та глибину. Виявлення історичних тенденцій розвитку покарання дозволяє спрогнозувати майбутній його генезис та напрямки розвитку. Але особливо актуальною постає необхідність визначення наявності або відсутності регламентації у нормах Руської Правди заходів кримінально-правового характеру як повноправного інституту.

Основним завданням запропонованої статті є постановка питання про визначення місця інституту кримінального покарання як заходу кримінально-правового характеру в історичній правовій пам'ятці України Руській правді.

Серед провідних учених, наукові праці яких присвячувалися аналізу розвитку покарання на теренах України, можна виділити Бажанова М.І., Богатирьова І.Г., Колба О.Г., Трубникова В.М., Тютюгіна В.І. Але, незважаючи на багату чисельність робіт, присвячених науковій розробці проблем покарання, достатнє коло проблем

---

¹ Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части.: Учебник. Киев-Харьков: Южно-русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1903. – С. 14.

залишилося поза увагою. Однією з них залишається історичний аналіз заходів кримінально-правового характеру та покарання, зокрема, в Руській Правді.

В юридичній літературі останнім часом відбувається зміна акцентів у вченні про кримінальне покарання. Розуміння його як виключно кари за вчинений злочин відходить у минуле. Головним пріоритетом стає не просто примус до зазнавання правообезень винною особою, а необхідність задоволення, поновлення порушеного відчуття соціальної справедливості. Переосмислення цього правового інституту приводить до висновку про небезальтернативність саме покарання як дієвого важеля у механізмі правосуддя. На перший план виходить більш широке поняття заходів кримінального правового характеру, які за своїм змістом охоплюють не тільки кримінальне покарання, а й інші заходи пов'язані із впливом на особу, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння. Саме тому інститут заходів кримінально-правового характеру потребує всебічного наукового вивчення і дослідження і в тому числі історико-правового.

Вважається, що Руська Правда є одним із першоджерел українського законодавства про кримінальну відповідальність. Це документ не є в повній мірі уніфікованим та складається з 112 списків [1, С. 5]. Окремі вчені проводять класифікацію Правди за списками та редакціями. [2, С. 3]. Нами буде проаналізована Коротка та Поширена редакція Руської правди.

Найдавнішою формою покарання була проста помста злочинцю з боку потерпілого або його родичів. Цей вид приватної кари також знайшов власне місце на сторінках Руської правди. В Короткій редакції Руської Правди зазначається, що помста є прерогативою виключно родичів потерпілої особи, що власне і робило її «кровною». Наприклад, у п. 1 Короткої редакції Руської Правди зазначалося: «Якщо вб'є муж мужа, то помститься брат за брата, син за батька, або батько за сина, чи двоюрідний брат, або син сестри»². Незважаючи на таку згадку про кровну помсту, у змісті Короткої редакції про неї майже не згадується, так само відбувається і у Складеній редакції. Спричинення винній особі тілесних ушкоджень або смерті потерпілим чи його родичами згідно з текстом Руської правди не є поширеним видом кари.

Найбільш поширеним видом покарання, за короткою редакцією, було майнове стягнення з винної особи. Такого роду грошовий «штраф» мав два прояви: перший – грошове стягнення як покарання за вчинене правопорушення (так, у п.22 вказується: «за (вбивство) княжого тіуна платити 80 гривень»); другий – як майнове відшкодування спричиненої шкоди потерпілій особі (п. 7.: «Якщо (комусь) відрубать будь який палець, то (винуватець повинен сплатити) 3 гривні за образу (потерпілому)»);

² Тут і далі текст Руської правди викладається українською мовою у адаптованому для сучасного читача вигляді. Текст цієї пам'ятки української нормотворчості взято із першоджерела, викладеного старослав'янською мовою у спеціалізованому виданні: Русская правда. Тексты на основании 7 списков и 5 редакций. Сопоставил и подготовил к печати проф. С. Юшков. Украинская Академия наук. Институт истории материальной культуры. Издательство Украинской Академии наук. – Киев. 1935. – С. 1–10.

п. 18: «Якщо хтось пошкодить спис, або щит, або одяг і (власник) захоче їх залишити собі, то (винуватець) платить за пошкоджене; якщо ж (власник) відмовляється від пошкодженого (майна), то (винуватець) сплачує (власнику майна) стільки, скільки він (власник) витратив на цю річ»). Здебільшого на сторінках Короткої редакції Руської правди мова не йде про майнове покарання у сучасному його розумінні. Стягнення сплачуються потерпілій особі за «образу» або каліцтво. По-суті норми цієї редакції виступають джерелом приватного кримінального права, віддаючи власне відправлення правосуддя до рук постраждалої особи, вказуючи при цьому вид та розмір стягнення, що накладається. І тільки сплата грошового відшкодування до княжої казни надає грошовому стягненню публічності, одночасно матеріально «підтримуючи» правосуддя.

При цьому історично, із становленням права та державності на теренах України, приватна помста спочатку обмежується, а потім і зовсім зникає зі сторінок історичних нормативно-правових пам'яток.

Зникає і смертна кара як вид покарання. У п. 2 Поширеної редакції Руської Правди (за Троїцьким списком) говориться: «Після (смерті) Ярослава знову зібралися його сини: Ізяслав, Святослав, Всеволод і мужі їх Коснячко, Переніг, Никифор і відмінили смертну кару за вбивство, встановивши за куни викупати (сплачувати грошовий штраф), то як судив Ярослав, так вирішили судити і сини його.

У Поширеній редакції Руської Правди зустрічається і інше нововведення – вид покарання, що іменується «потік та розграбування». Цей вид покарання абсолютно був не характерний для Короткої редакції Руської правди, а зустрічається лише у Поширеній її редакції. Вперше можна знайти згадку про це у п. 5, де зазначалося: «Якщо буде розбій без усякої сварки, то за розбійника люди не платять, а видають його з дружиною та дітьми на потік та розграбування». Цей вид покарання призначався за три види злочинів, які на той час вважалися найтяжчими: убивство в розбої (ст. 5); крадіжку коней (ст. 27); за підпал будівлі чи гумна (ст. 87). Це покарання містило у собі дві частини. Перша – повна конфіскація майна особи, яка вчинила злочин, та її родини; друге – вигнання родини і, власне, злочинця із общини. Таке вигнання, якщо брати до уваги спосіб та умови життя тих часів, ставало смертною карою для вигнанців (вони позбавлялися опіки і захисту роду та общини).

Переважає видом покарання, що зберігся у Поширеній редакції, було грошове стягнення із злочинця, яке складалося із двох частин: одна мала вигляд компенсації за спричинені потерпілому збитки, а друга забезпечувала публічність покарання шляхом надходження її по-суті до державного «бюджету» – княжої скарбниці. Прикладом цього може слугувати п. 18 Поширеної редакції Правди: «Якщо хтось вдарить (мечем) по руці і відпаде рука, або відсохне, або ногу (відсіче), або око (виколе), то (винуватець платить) піввири – 20 гривень, а тому (потерпілому) за шкоду – 10 гривень» та п. 19 «Якщо (хтось комусь) відрубає будь-який палець, то (платить) 3 гривні, а самому (потерпілому) гривню кун».

При цьому, нововведенням було те, що обов'язок сплачувати виру міг покладатися не тільки на винну особу, а й на його родину чи взагалі общину. Таким чином,

у разі неспроможності застосування індивідуальної відповідальності, застосовувалася відповідальність колективна. Це проявлялося при сплаті так званої «Дикої вири», за якої члени верви (общини) гуртом виплачували грошове стягнення за злочин, вчинений на території цієї верви. Так, у п. 4 Поширеної редакції зазначалося: «Якщо вервь (община) почне платити дику виру, то платить її стільки літ, скільки зможе, оскільки платить без вбивці (тобто його особу не встановлено); якщо ж вбивця із верви (общини), то вона допомагає йому у сплаті вири, оскільки він так само (в такій ситуації) платить за інших. Якщо платиться дика вира, то одразу сплачують 40 гривень, а за саме вбивство сам вбивець платить разом з іншими свою частину (в ці) 40 гривень. Якщо вбивство буде під час сварки або пиру, то він (убивця) платить разом із верв'ю, або самостійно». Цікавим моментом при сплаті «дикої віри» було врахування докримінальної поведінки винної особи, якій община допомагала виплачувати стягнення. У п. 6 Поширеної редакції зазначалося: «Якщо хтось не брав участь у платежі дикої вири, то йому люди (в такому випадку) не допомагають (в платежі вири), а сплачує (її) він самостійно».

У Статуті Володимира вперше можна знайти згадку про тілесне покарання, не пов'язане із смертю винної особи. У п. 77 зазначається: «Якщо холоп вдарить вільного мужа і втече в хороми, а господар його не видасть, то господар платить за нього 12 гривень, а після цього, якщо побитий знайде свого кривдника, то як Ярослав постановив, він (побитий) може кривдника вбити, а сини його (Ярослава) постановили брати грошові стягнення і прилюдно сікти його (холопа), або взяти гривня кун за сором». Згідно з цією нормою холопа належало сікти, що, безумовно, відноситься до тілесних покарань, але у змісті не вказується у якому розмірі це покарання повинно було виконуватися.

Проаналізувавши зміст різноманітних редакцій Руської Правди можна дійти до певних висновків.

По-перше, зміст каральних заходів, що містяться у Правді вказує на достатньо гуманний перелік покарань, що існував. За більшість протиправних діянь передбачалося покарання у вигляді майнового стягнення. Покарання, пов'язані із спричиненням винному тілесних ушкоджень, майже не застосовувалися. Єдиним винятком є покарання у вигляді смерті, що могло бути застосовано потерпілим або його родичами, але як правило одразу та на місці вчинення злочину. Але з часом кровна помста зникає з норм Руської Правди.

По-друге, аналіз норм Руської правди свідчить, що ієрархія засобів покарання формувалася в праві з урахуванням соціального становища як потерпілого, так і злочинця, тобто підхід до захисту інтересів феодалів і феодално залежного населення був неоднаковий.

По-третє, якщо говорити про цілі застосування покарання, то можна зробити висновок, що першою метою було поповнення княжої казни, що дозволяло підтримувати владу і здійснювати правосуддя, а другою – відшкодування завданих збитків або сплата за образу потерпілій особі. Отже, у такий спосіб було закладено підвалини відновлювального правосуддя. Таким чином застосовуючи покарання, влада не відрікається від потерпілого і ставить його «правду» на перше місце.

По-четверте, зміст досліджених редакцій Руської правди свідчить про недостатню розвиненість видів покарань. Системи покарань, як такої, не існувало. Заходи кримінально-правового характеру, окрім власне покарання, не знайшли власного вираження у повній мірі на сторінках Руської Правди.

Зміст дослідженого першоджерела свідчить, що цей акт був достатньо сталий та розвинутий для тих часів. Він являв собою достатньо чітко вибудований «судебник», у якому закладалися не тільки злочини і покарання, а й окремі механізми реалізації правосуддя.

Вважається, що історичний досвід на ґрунті дослідження змісту Руської правди повинен обов'язково враховуватися при аналізі інституту кримінального покарання. Це дасть в повній мірі зрозуміти національну правову традицію та прослідкувати тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність.

Література

1. Правда Русская: Учебное пособие. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1949; 2. Русская правда. Тексты на основании 7 списков и 5 редакций. Сопоставил и подготовил к печати проф. С. Юшков. Украинская Академия наук. Институт истории материальной культуры. – К.: Изд-во Украинской Академии наук, 1935.